

MOKESČIŲ MOKĖJIMO TENDENCIJOS LIETUVOJE 2008–2009 METAIS

Dokt. Aurelija Anciuė
Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto
Kiekybinių metodų ir modeliavimo katedra
Saulėtekio al. 9, 10222 Vilnius
Tel. (8 5) 244 7804
El. p. Aurelija.Anciute@gmail.com

IVADAS

2008 m. pabaigoje išryškėjus ekonominio nuosmukio požymiams, naujai išrinkta įstatymų leidžiamoji valdžia nusprendė užkirsti kelią galimam šalies finansų bankrotui, pertvarkydama mokesčių sistemą ir mažindama išlaidas. Nuo 2009 m. įsigalioję mokesčių įstatymų pasikeitimai buvo didžiausi nuo narystės Europos Sąjungoje pradžios.

2009 m. daugiausia keitėsi teisės aktų nuostatos, susijusios su pridėtinės vertės, gyventojų pajamų, pelno, akcizų mokesčiais, t. y. svarbiausiais nacionalinio biudžeto pajamų atžvilgiu mokesčiais. Socialinio draudimo įmokų apskaičiavimo ir mokėjimo tvarka taip pat buvo keičiama, siekiant padidinti įmokų mokėtojų skaičių ir bazės dydį.

Minėti pakeitimai sulaukė neigiamos visuomenės reakcijos – kai kurių nuomone, jie nedavė norimo efekto, bet paskatino ūkio subjektus dalyvauti oficialiai neapskaitomoje („šešėlinėje“) ekonomikoje. Pavyzdžiui, 2009 m. į valstybės biudžetą gauta 13 265,0 mln. litų, arba 26,2 proc. mažiau nei 2008 m. Metinis pajamų planas įvykdytas 102,4 proc., nors buvo keletą kartų mažinamas. Palyginimui – 2009 m. šalies bendrasis vidaus produktas sumažėjo 15 proc. O štai šešėlinė ekonomika, kai kurių ekspertų nuomone, 2009 m. Lietuvoje sudarė apie 24 proc. ir ateityje turėtų didėti.

Straipsnyje trumpai pristatomi svarbiausieji mokesčių pasikeitimai 2009 m. ir kai kurios tam tikrų mokesčių apskaičiavimo, deklaravimo ir mokėjimo ypatybės. Kartu pateikiama statistinė informacija apie sumokėtus mokesčius, aptariamieji esminiai veiksniai, turėję įtakos mokesčių mokėjimui, pateikiami svarbūs, situaciją atspindintys makroekonominiai rodikliai. Straipsnyje mažiau dėmesio skiriama mokesčių pajamų planams, kadangi pastarieji gali būti keičiami, o faktiškai sumokėtų mokesčių sumos gali būti koreguojamos nebent leidžiant didėti atitinkamo mokesčio permokai (nepriemokai) arba kryptingai ją mažinant. Paskutinė straipsnio dalis skirta trumpai aptarti keletui neigiamų reiškinių, turinčių įtakos mokesčių pajamų surinkimui.

PRIDĖTINĖS VERTĖS MOKESTIS

Pridėtinės vertės mokestį (PVM) administruoja dvi institucijos – Valstybinė mokesčių inspekcija (VMI) ir Lietuvos muitinė. Daugiausia PVM surenka VMI, kadangi Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, ūkio subjektams, kurie įsiveža prekes iš kitų Europos Sąjungos (ES) valstybių narių, nebereikia mokėti importo PVM – jie patys apskaičiuoja PVM nuo įsivežtų prekių ir nurodo šiuos duomenis PVM deklaracijoje. Reikia atkreipti dėmesį, kad vykdyti sandoriai ir PVM mokėjimai, susiję su tais sandoriais, prasilenkia laiko atžvilgiu – bendru atveju einamojo mėnesio PVM deklaraciją reikia pateikti iki kito mėnesio 25 d. (kartu sumokant mokestį).

2009 m. įsigaliojusius teisės aktų pasikeitimus, susijusius su PVM, galima suskirstyti į dvi grupes:

- didžiosios dalies PVM lengvatų panaikinimas, pvz., panaikintas 5 proc. lengvatinis PVM tarifas šviežiai mėšai, paukštienai, žuviai, keleivių vežimo paslaugoms, viešbučio tipo ir specialaus apgyvendinimo paslaugoms ir pan.;

- standartinio PVM tarifo pasikeitimas – nuo 2009 m. sausio 1 iki 2009 m. rugpjūčio 31 d. galiojo 19 proc. tarifas, o nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. – 21 proc. tarifas.

Šie pakeitimai padaryti siekiant surinkti daugiau PVM pajamų. Kita vertus, tiek mokesčių mokėtojai, tiek ir mokesčių administratoriai patyrė tam tikrų išlaidų, taikydami prie minėtų pokyčių, pvz., reikėjo rengti teisės aktų pakeitimus, keisti informacines sistemas, perprogramuoti kasos aparatus ir t. t.

2008 m. iš viso surinkta 9 242,5 mln. litų PVM. Tai sudaro 90,9 proc. suplanuotų PVM pajamų. Be to, 2008 m. PVM pajamos sudarė 51,4 proc. mokestinių valstybės biudžeto pajamų ir 39,8 proc. visų valstybės biudžeto pajamų (įskaitant ES paramą).

2009 m. iš viso surinkta 6 798,8 mln. litų PVM. Ši suma sudaro 108,8 proc. planuotų pajamų, tačiau pažymėtina, jog 2009 m., stebint neigiamas ekonomikos tendencijas, planuojamos valstybės biudžeto pajamos buvo keletą kartų koreguojamos, t. y. mažinamos. Palyginti su 2008 m., 2009 m. PVM surinkta

26,4 proc. mažiau. Ši suma sudaro 51,3 proc. valstybės biudžeto mokestinių pajamų ir 32,8 proc. visų valstybės biudžeto pajamų (įskaitant ES paramą).

2009 m., nepaisant dukart didinto standartinio PVM tarifo ir panaikintų lengvatų, PVM mokesčio pajamos visais ketvirčiais buvo mažesnės nei 2008 m. Kadangi iš esmės PVM mokestis yra vartojimo mokestis, reikėtų paminėti, kad PVM pajamų ir galutinių vartojimo išlaidų santykis 2008 m. sudarė 9,8 proc., o 2009 m. – 8,2 proc., be to, 2009 m. galutinio vartojimo išlaidos (to meto kainomis) buvo 11,6 proc. mažesnės nei 2008 m., o PVM pajamos (pašalinus PVM permokos sumažėjimą) krito 22,6 proc., t. y. PVM pajamos sumažėjo labiau nei galutinio vartojimo išlaidos. Tai lėmė PVM permokos sumažėjimas, PVM nepriemokos augimas ir galimai didėjanti šešėlinės ekonomikos (neapskaitomų pajamų) dalis. 2009 m. taip pat buvo susidariusi tokia ekonominė padėtis, kad dėl didelio kainų skirtumo Lietuvos gyventojai nukreipė dalį vartojimo į Lenkiją (priežastys – PVM tarifų skirtumai ir kritęs Lenkijos zloto kursas).

2009 m. gruodžio 31 d., pagal VMI duomenis, PVM permoka, t. y. į valstybės biudžetą sumokėta PVM suma, grąžintina šalies verslui ir gyventojams, sudarė 680,9 mln. litų, arba 355,3 mln. litų mažiau nei paskutinę 2008 m. dieną. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad 2008-ieji buvo vieninteliai metai

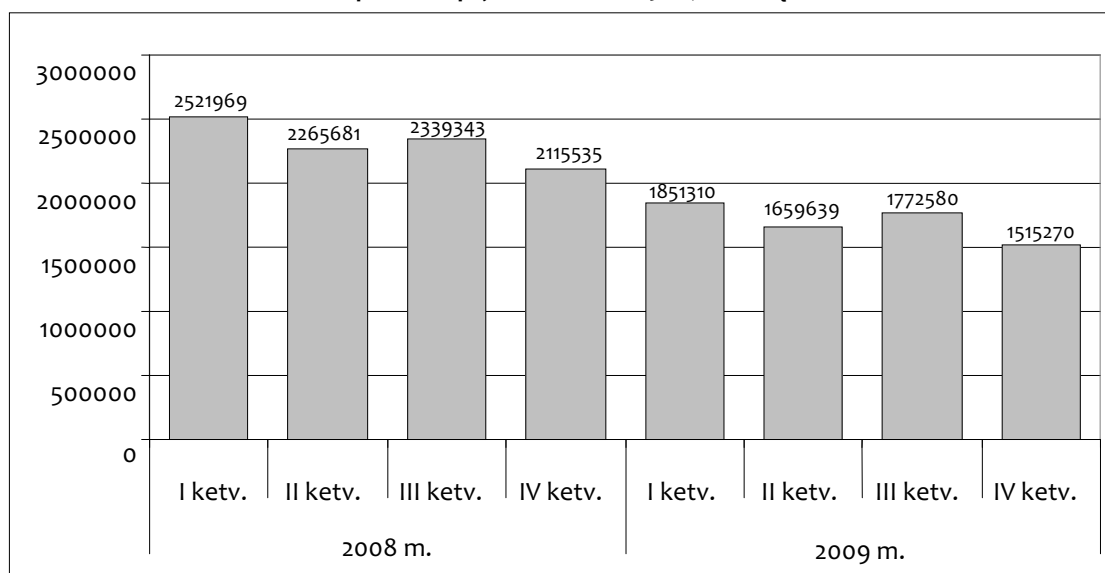
2006–2009 m. laikotarpiu, kai gruodžio mėn. nebuvo užfiksuotas PVM permokos sumažėjimas (VMI duomenimis). Darytina išvada, kad paprastai metų pabaigoje VMI intensyviai mažina PVM permoką, naudodamasi savo teise (pagal Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymą) grąžinti PVM be specialaus mokesčių mokėtojo prašymo, o 2008 m. tai, matyt, nebuvo daroma. Dėl šios priežasties 2008 m. buvo užfiksuoti geresni PVM mokėjimo rezultatai.

VMI duomenimis, PVM nepriemoka 2009 m. gruodžio 1 d. buvo 735,8 mln. litų, arba 1,9 karto didesnė nei 2009 m. pradžioje. Ši situacija paaiškinama pasunkėjusia kai kurių mokesčių mokėtojų padėtimi bei „fenikso sindromu“ (plačiau – paskutinėje straipsnio dalyje).

Finansų ministerijos duomenimis, 2009 m. įsigalioję Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymo pasikeitimai leido į valstybės biudžetą surinkti 755 mln. litų daugiau pajamų.

Įvertinus keturis svarbiausius faktus – 2009 m. viršytą PVM surinkimo planą, PVM permokos sumažėjimą, išaugusią nepriemoką, sparčiau negu galutinės vartojimo išlaidos mažėjančias PVM pajamas, galima daryti išvadą, kad mokesčių sistemos reformų poveikis PVM nebuvo tinkamai įvertintas, mokesčio pajamos irgi nebuvo suplanuotos, todėl galimai išaugo neapskaitomų pajamų dalis.

1 pav. PVM pajamos 2008–2009 m., mln. litų

Šaltinis: sudaryta remiantis Finansų ministerijos duomenimis.

AKCIZAI

Nuo 2009 m. sausio 1 d. buvo padidinti šie akcizų tarifai:

- dujų – 2,4 karto;
- bešvinio benzino – 34,4 proc., benzino, turinčio švino – 37,6 proc.;
- etilo alkoholio (stipriųjų alkoholinių gėrimų grupė) – 15 proc.;
- kitų alkoholinių gėrimų tarifinių grupių (vynų,

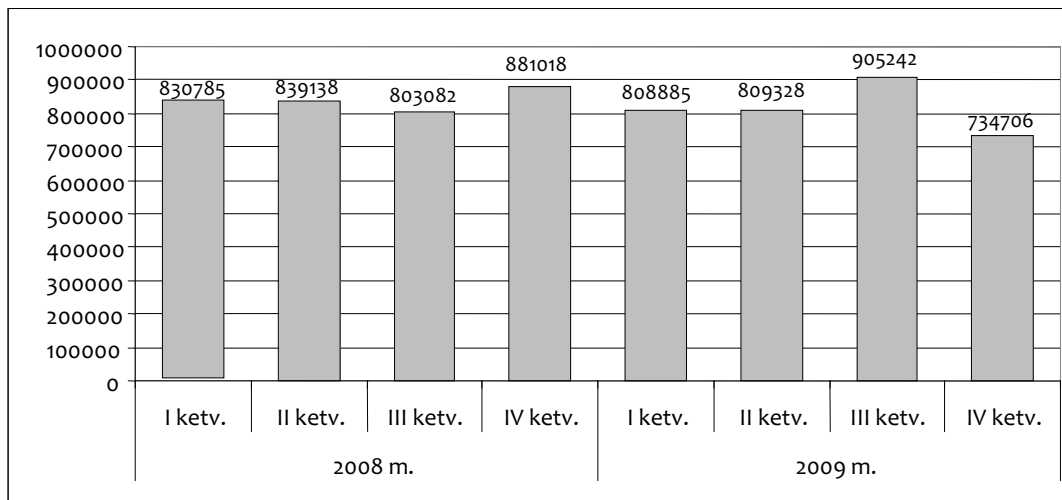
fermentuotų gėrimų, tarpinių produktų) – apie 10 proc.;

- alaus akcizo – apie 10 proc.

Nuo 2009 m. kovo 1 d. cigarečių specifinio elemento akcizo tarifas didintas nuo 79 iki 95 litų, vertybinio – nuo 20 iki 25 proc. Nuo 2009 m. rugsėjo 1 d. cigarečių specifinio elemento akcizo tarifas padidintas iki 132 litų.

Akcizus administruoja dvi institucijos – VMI ir Lietuvos muitinė (pastaroji surenka apie 1 proc. akcizų pajamų). Bendros akcizų pajamos pateiktos 2 pav.

2 pav. Akcizų pajamos 2008–2009 m., tūkst. litų

2008 m. akcizų iš viso surinkta 3 354,0 mln. litų, tai sudarė 18,7 proc. visų mokesčių valstybės biudžeto pajamų, pajamų planas įvykdytas 95,3 proc. 2009 m. akcizų surinkta 3 258,2 mln. litų, arba 2,9 proc. mažiau nei 2008 m. Mokesčių pajamų planas 2009 m. įvykdytas 99,7 proc. (tačiau 2009 m. akcizų pajamų planas taip pat buvo mažintas), šio mokesčio pajamos sudarė 24,6 proc. mokesčių valstybės biudžeto pajamų. Daugiausia akcizų sumokama už energetinius produktus (apie pusę akcizų pajamų).

Finansų ministerijos duomenimis, akcizų padidinimas valstybės biudžetui papildomai davė 650 mln. litų pajamų. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad sumažėjo oficialiai parduodamų degalų, alkoholio (tam įtakos turėjo ir alkoholio prekybos laiko ribojimas) bei cigarečių pardavimas. Juos iš dalies galėjo pakeisti pigesnės prekės iš kaimyninių šalių.

PELNO MOKESTIS

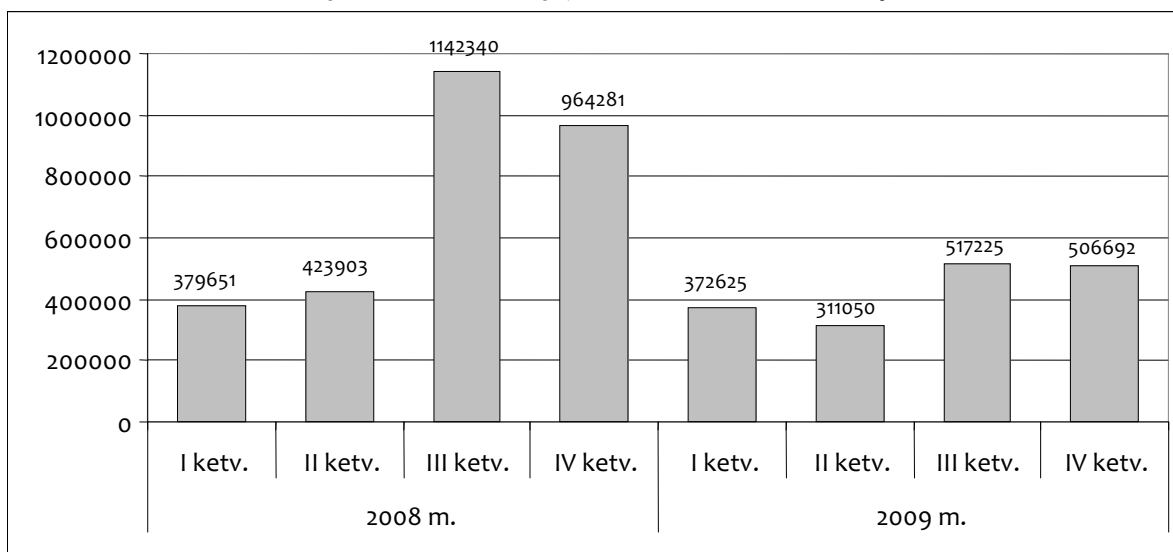
Nors tai vienas svarbiausių valstybės biudžeto pajamų šaltinių, pelno mokestis yra cikliškas, t. y. pelno mokesčio pajamos koreliuoja su ekonomikos ciklais – ekonominio augimo ir klestėjimo metu pajamos iš pelno mokesčio yra didelės, o ekonominio

nuosmukio metu jos sumenksta.

Pagal Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymą įmonės už einamuosius finansinius metus turi pateikti pelno mokesčio deklaraciją ir per 9 mėn. nuo finansinių metų pabaigos sumokėti pelno mokestį. Dažniausiai įmonių finansiniai metai sutampa su kalendoriniais metais, todėl pelno mokesčio deklaracija teikiama iki kitų metų spalio 1 d. Be to, daliai įmonių nustatyta prievolė 4 kartus per metus (kiekvieną ketvirtį) mokėti avansinį pelno mokestį. Avansinis pelno mokestis mokamas pagal ankstesnių mokesčių laikotarpių rezultatus arba pagal numanomus rezultatus. Didėjant pelnui (dažniausiai ekonominio augimo laikotarpiu), įmonėms naudinga mokėti avansinį pelno mokestį pagal faktinius rezultatus, o pelnui mažėjant ar jo iš viso neuždirbant (paprastai ekonominio nuosmukio metu) – pagal numanomus rezultatus. Avansinio pelno mokesčio mokėjimo principą galima keisti vieną kartą per metus.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. standartinis pelno mokesčio tarifas buvo padidintas nuo 15 iki 20 proc. Dėl šios priežasties 2009 m. įmonės turėjo mokėti avansinį pelno mokestį, taikydamos 20 proc. tarifą. Pelno mokesčio pajamos 2008–2009 m. pateiktos 3 pav.

3 pav. Pelno mokesčio pajamos 2008–2009 m., tūkst. litų

Šaltinis: sudaryta remiantis Finansų ministerijos duomenimis.

Kadangi metinis pelno mokestis pagal deklaraciją turi būti sumokėtas iki kitų metų spalio 1 d., kiekvienų metų III ir IV ketv. (dėl vėluojančių mokėjimų) pelno mokesčio pajamos būna didžiausios.

2008 m. avansinio pelno mokesčio įmokos iki III ketv. imtinai priklausė nuo 2006 m. sumokėto pelno mokesčio sumos, o metinė pelno mokesčio suma – nuo 2007 m. veiklos rezultatų. Iš viso 2008 m. surinkta 2 910,2 mln. litų pelno mokesčio, tai sudarė 16,2 proc. mokestinių valstybės biudžeto pajamų – planas įvykdytas 107,3 proc.

2009 m. pelno mokesčio iš viso surinkta 1 707,6 mln. litų, pajamų planas įvykdytas 98 proc. Pelno mokesčio pajamos sudarė 12,9 proc. mokestinių valstybės biudžeto pajamų. 2009 m. pelno mokesčio planas taip pat buvo sumažintas. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 2009 m. III ketv. sumokėtas pelno mokestis buvo 2,2 karto mažesnis nei tuo pačiu 2008 m. laikotarpiu. VMI duomenimis, 2008 m. 43 proc. visų įmonių patyrė nuostolių, tai 8 proc. punktais daugiau nei 2007 m. Be to, 2009 m. pelno mokesčio permokos grąžinta beveik dukart daugiau nei 2008 m., išskaitymai iš pelno mokesčio (kai pelno mokesčio permoka naudojama kitų mokesčių prievolėms padengti) išaugo 2,8 karto.

VMI duomenimis, 2008 m. IV ketv. apie 40 proc. mokėtojų pasirinko mokėti pelno mokestį pagal numanomus rezultatus. 2009 m. tokių mokėtojų sumokėtas avansinis pelno mokestis sudarė 38 proc. avansinio pelno mokesčio sumos, o ankstesniais metais tai sudarydavo mažiau nei 10 proc. visos avansinio pelno mokesčio sumos. Darytina išvada, kad įmonės, įvertinusios 2008 m. suprastėjusius rezultatus ir neigia-

mas ateities perspektyvas (mokesčio tarifo didinimą ir didelę ekonomikos nuosmukio tikimybę, suprastėjusius lūkesčius), pasirinko mokėti mažiau avansinio pelno mokesčio, t. y. susiejo avansinio pelno mokesčio mokėjimus su numanomais ateities rezultatais.

Įvertinus 2009 m. sumažėjusias pelno mokesčio pajamas ir neigiamą investuotojų požiūrį į didelį pelno mokesčio tarifą, nuo 2010 m. pelno mokesčio tarifas buvo sumažintas iki 15 proc.

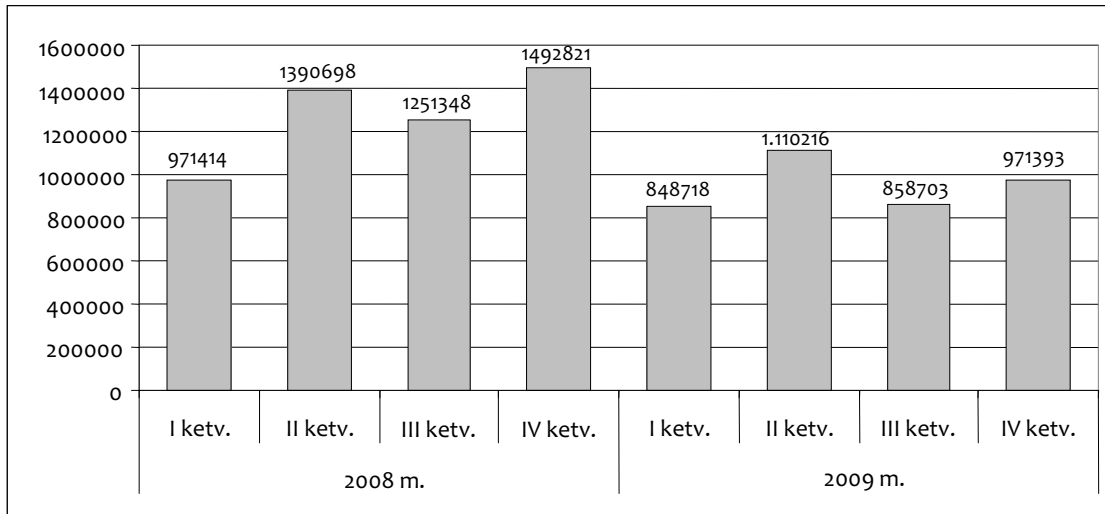
GYVENTOJŲ PAJAMŲ MOKESTIS

Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pasikeitimai, įsigalioję nuo 2009 m., buvo vieni didžiausių visoje mokesčių sistemoje. Gyventojų pajamų mokesčio (GPM) tarifas iki 2008 m. gruodžio 31 d. buvo 24 proc., o nustatytas neapmokestinamųjų pajamų mokesčio dydis buvo fiksuotas visiems dirbančiesiems. Gyventojų pajamų mokesčio pajamos būdavo paskirstomos valstybės, savivaldybių biudžetams ir Privalomojo sveikatos draudimo fondui.

Nuo 2009 m. sausio 1 d. gyventojų pajamų mokestis buvo 15 proc., tačiau taip pat nustatytos 6 proc. privalomojo sveikatos draudimo įmokos nuo darbo užmokesčio. Neapmokestinamojo pajamų dydžio skaičiavimo tvarka tapo sudėtingesnė: neapmokestinamasis pajamų dydis susietas su gyventojų pajamomis (didėjant pajamoms, neapmokestinamasis pajamų dydis mažėja), be to, metams pasibaigus jis turėtų būti perskačiuojamas.

Duomenys apie 2008–2009 m. pajamas iš gyventojų pajamų mokesčio pateikti 4 pav.

4 pav. Pajamos iš gyventojų pajamų mokesčio 2008–2009 m., tūkst. litų

2008 ir 2009 m. II ketv. išsiskiria didesnėmis pajamomis, kadangi už praėjusį mokestinį laikotarpį turėjo būti pateiktos metinės gyventojų pajamų mokesčio deklaracijos, o iki kitų metų gegužės 1 d. sumokėtas mokestis. 2008–2009 m. IV ketv. surinkta daugiau gyventojų pajamų mokesčio nei I ar III ketv., kadangi gruodžio mėn. darbo užmokestis paprastai yra apskaičiuojamas ir sumokamas tą patį, o ne sausio mėn.

2008 m. gyventojų pajamų mokesčio iš viso surinkta 5 106,3 mln. litų, mokesčio pajamų planas įvykdytas 94 proc. 2009 m. surinkta 3 789,3 mln. litų, mokesčio pajamų planas įvykdytas 87,1 proc. 2009 m. surinkta 25,8 proc. mažiau pajamų nei 2008 m. Tokį rezultatą lėmė pakeistas mokesčio tarifas, sumažėjęs dirbančiųjų skaičius ir darbo užmokestis šalyje.

Statistikos departamento duomenimis, 2008 m. vidutinis mėnesio bruto darbo užmokestis siekė 2 151,7 litų, o 2009 m. – 2 052,4 litų, t. y. 4,6 proc. mažiau nei 2008 m. Statistikos departamento duomenimis, nedarbo lygis 2008 m. siekė 5,8 proc., o 2009 m. – jau 13,7 proc.

Finansų ministerijos teigimu, dėl sumažėjusio mokesčio tarifo ir pasikeitusios neapmokestinamojo pajamų dydžio skaičiavimo tvarkos nacionalinis biudžetas prarado 250 mln. litų. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad dėl 2008 m. padidėjusių verslo liudijimo kainų ir kitų įmokų, susijusių su individualia veikla, mažėjo gyventojų, savarankiškai besiverčiančių ekonomine veikla.

VMI duomenimis, GPM nepriemoka 2009 m. gruodžio 1 d. siekė 257,2 mln. litų, t. y. buvo 36,9 proc. didesnė nei 2008 m. gruodžio 1 d.

HIPOTEZĖS DĖL ŠEŠĖLINĖS EKONOMIKOS. „FENIKSO SINDROMAS“

2008 m. pabaigoje įvykdyta mokesčių reforma kritikuojama įvairiais aspektais. Esama nuomonių, kad viena iš galimų jos pasekmių – daugiau paskatų ūkio subjektams neoficialiai vykdyti ekonominę veiklą, kadangi paprastai manoma, jog didėjantys mokesčių tarifai turi neigiamos įtakos mokesčių mokėtojų elgesiui. Kita vertus, egzistuoja teorinių mokesčių vengimo modelių, kurių viena iš išvadų prieštarauja populiariai nuomonei, t. y. didėjant mokesčių tarifui, slepiama pajamų dalis mažėja, kadangi mokesčių mokėtojas (fizinis asmuo), dėl padidėjusio mokesčių tarifo turėdamas potencialiai mažiau pajamų, bus mažiau linkęs rizikuoti.

Kita vertus, neigiamą visuomenės nuomonę sustiprina ekspertų teiginiai, kad šešėlinė ekonomika gerokai išaugo. Tačiau tų pačių ekspertų nuomonės grindžiamos gyventojų apklausomis. Todėl gali būti, kad susidarė tam tikras sunkiai nutraukiamas ciklas – gyventojai mano, jog šešėlinė ekonomika klesti, be to, taip tvirtina ekspertai, tuo tarpu ekspertai, vadovaudamiesi gyventojų apklausų rezultatais, teigia, jog neapskaitomos ekonomikos dalis tik didės.

Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad šešėlinė ekonomika susilaukė daugiau dėmesio būtent ekonominio nuosmukio metu, t. y. atrodytų, kad anksčiau ši problema nebuvo aktuali. Vis dėlto, panašu, kad šešėlinės ekonomikos dalis ir anksčiau buvo panašaus lygio, bet sumažėjus nacionalinio biudžeto pajamoms buvo atsigręžta ir į mokesčių vengiantį ekonomikos sektorių. Be to, šis argumentas

labai patogus kritikuojant naująją šalies valdžią. Iš tiesų gali būti, kad net gyventojų kalbos apie gautas neapmokestintas pajamas yra labiau retrospektyvios, t. y. kalbama apie ankstesnę padėtį, pvz., 2008 m., nors šiuo metu tie patys gyventojai neapmokestinamųjų pajamų nebegauna arba jų srautas yra sumažėjęs.

Didėjantis nedarbo lygis iš dalies taip pat galėtų paneigti teiginį, kad staiga šešėlinė ekonomika suklestėjo, t. y. įmonėms atleidžiant darbuotojus ir trūkstant lėšų tarpusavio atsiskaitymams, sunku patikėti, kad pastarosios staiga pradėtų didžiąją (sumažėjusio) darbo užmokesčio dalį mokėti neoficialiai. Greičiausiai dalis jų, nebegaudamos pakankamai užsakymų, taip pat ir neoficialių, pirmiausia ėmė mažinti neoficialias išmokas darbuotojams.

Žinoma, aukščiau išdėstytų samprotavimų nepakanka paneigti, kad ekonominio sunkmečio metu verslininkai ir gyventojai yra labiau linkę vengti mokesčių, ypač kai kartu didinami svarbiausi mokesčiai, t. y. pasireiškia mokesčių sistemos teisingumo suvokimo veiksnys – gyventojams manant, kad mokesčiai yra per dideli ar (ir) iš mokesčių surinkti pinigai neteisingai panaudojami (pvz., iššvaistomi), jie bus labiau linkę užsiimti oficialiai neapskaitoma veikla arba pirkti neapmokestintas prekes. Be to, sumokėtų mokesčių ir pagrindinių makroekonominių rodiklių atotrūkis iš tiesų yra didelis ir sunkiai paaiškinamas.

Ekonominiu sunkmečiu vienas mokesčių vengimo modelis tikrai tapo populiarus – tai „fenikso sindromas“. Šio modelio esmė yra tokia: sukauptus tam tikrą mokesčių nepriemokos (ar kitokių kreditorinių įsipareigojimų) sumą, įmonės veikla yra nutraukiama (skelbiamas bankrotas), tačiau jos ekonominę veiklą tęsia naujai įsteigta įmonė. Naujoje įmonėje dažniausiai dirba tie patys darbuotojai, be to, prieš skelbiant bankrotą anksčiau įkurtos įmonės turtas (įranga, prekės) yra perduodamas naujai įmonei. Tokiu atveju senoji įmonė turi sumokėti PVM nuo parduotų prekių, tačiau nutraukia veiklą to nepadariusi, o naujas PVM mokėtojas, iš susijusio asmens įsigijęs ilgalaikio turto (ar prekių), reikalingo veiklai vykdyti, įgyja teisę į PVM, sumokėto už tokį turtą, atskaitą. Tokiu atveju valstybės biudžetas kelis kartus netenka PVM pajamų – anksčiau įsteigta įmonė nesumoka PVM, o naujoji įmonė atskaito PVM, susijusį su įsigytu ilgalaikiu turtu, t. y. susimąžina mokėtiną PVM arba paprašo grąžinti PVM iš valstybės biudžeto.

Atkreiptinas dėmesys ir į dar vieną aplinkybę – jei vis dėlto ekspertai yra teisūs ir neapskaitomų pardavimų sumos išaugo ir ateityje dar didės, tuomet valstybės biudžetas ne tik praras mokesčių pajamas,

bet ir sumažės galimybės finansuoti valstybės vykdomas funkcijas, trūks informacijos apie realiai šalyje sukuriamą BVP ir jo kitimo tendencijas.

IŠVADOS

2008 m. pabaigoje įvykdyta mokesčių reforma buvo didžiausia nuo narystės Europos Sąjungoje pradžios. Reformos tikslas buvo užtikrinti, kad ekonominio nuosmukio metu į nacionalinį biudžetą pateks pakankamai pajamų. To buvo siekiama didinant svarbiausių mokesčių – PVM, akcizo, pelno mokesčio – tarifus. Atskiriant privalomojo sveikatos draudimo įmokas buvo sumažintas GPM tarifas, taip pat pakeista neapmokestinamojo pajamų dydžio skaičiavimo tvarka. Finansų ministerijos duomenimis, ši reforma padėjo surinkti 1495 mln. litų papildomų mokesčių pajamų. Kita vertus, 2009 m., palyginti su 2008 m., pajamos iš mokesčių (į valstybės biudžetą) sumažėjo 26,2 proc. (4,7 mlrd. litų).

PVM, kuris yra daugiausia valstybės biudžetui pajamų duodantis mokeskis, tarifas 2009 m. keistas dukart. Tai sukėlė daug nepatogumų mokesčių mokėtojams ir mokesčių administratoriams. Be to, panaikinta didžioji dalis PVM lengvatų. Vis dėlto, palyginus 2008 ir 2009 m., pastaraisiais PVM surinkta 26,4 proc. mažiau, nors planas viršytas, o mokesčio permoka gerokai sumažėjo (tiksliau, buvo sumažinta). Nerimą kelia pastebimai spartesnis PVM pajamų mažėjimas, palyginti su galutinio vartojimo sumažėjimu.

2009 m. padidėjo visų pagrindinių akcizais apmokestinamų prekių akcizų tarifai. Nors pačių prekių pardavimas smuktelėjo, tačiau dėl padidėjusių tarifų akcizų pajamos, palyginti su 2008 m., praktiškai nesumažėjo.

2009 m. iki 20 proc. padidintas pelno mokesčio tarifas ilgai toks neišliko ir 2010 m. vėl grąžintas 15 proc. tarifas. Tai būtų galima paaiškinti pelno mokesčio sąryšiu su ekonomikos ciklais ir užsienio investuotojams mažiau patraukliu šalies įvaizdžiu. Be to, per pastaruosius metus padidėjo nuostolingai dirbančių įmonių dalis ir nemažai mokesčių mokėtojų pasirinko mokėti avansinį pelno mokesį pagal numanomus, o ne faktinius veiklos rezultatus. Įvertinus faktą, kad 2009 m. sumokėta pelno mokesčio suma buvo 40,4 proc. mažesnė, palyginti su 2008 m., artimiausiais mokesčiais laikotarpiais daugiau pajamų iš šio mokesčio tikėtis nereikėtų.

Surinkto gyventojų pajamų mokesčio suma 2009 m. buvo 25,8 proc. mažesnė nei 2008 m. Tai daugiausia lėmė pasikeitęs GPM tarifas, sumažėjusi mokesčio bazė (dėl kritusio darbo užmokesčio ir

išaugusio nedarbo lygio).

Padidėję mokesčių tarifai ir sumažėjusios nacionalinio biudžeto pajamos iš pagrindinių mokesčių sukėlė daug diskusijų dėl to, ar mokesčių reforma pasiteisino ir ar ji neprisidėjo prie šešėlinės ekonomikos augimo šalyje. Susidaro įspūdis, kad ankstesniais laikotarpiais, kai valstybės biudžeto pajamos kėlė mažiau rūpesčių, šešėlinė ekonomika neegzistavo arba jos lygis problemų nekėlė. Tačiau pradėjus trūkti lėšų buvo atsigręžta į neapskaitomas ekonomikos sektorių, kuris ir anksčiau galėjo būti palyginti didelis. Atrodo, kad dabar gyventojai ir ekspertai vieni kitiems teigia apie vis didėjančią šešėlinės ekonomikos mastą ir patvirtina savo neigiamus lūkesčius.

Vis dėlto akivaizdu, kad viena iš mokesčių vengimo formų – „fenikso sindromas“ – suaktyvėjo, kadangi toks mokesčių vengimo būdas yra patogus būtent ekonominiu sunkmečiu: vienai įmonei sukauptus finansinių įsipareigojimų našta, jos veikla nutraukiama skelbiant bankrotą, tačiau ekonominę veiklą tęsia naujai įkurta įmonė. Šiuo atveju valstybės biudžetas dėl nesumokėto ir be pagrindo susigrąžinto PVM nukenčia keletą kartų.

LITERATŪRA

1. 2008 ir 2009 m. nacionalinio biudžeto vykdymo duomenys ir apžvalgos, Lietuvos Respublikos finansų ministerija. Interneto prieiga: http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/nacionalinis_biudzetas (žiūrėta 2010-06-05).
2. 2008 ir 2009 m. valstybės biudžeto vykdymo duomenys, Lietuvos Respublikos finansų ministerija. Interneto prieiga: http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/valstybes_biudzetas (žiūrėta 2010-06-05).
3. 2008 ir 2009 m. VMI administruojamų nacionalinio biudžeto pajamų surinkimo duomenys ir apžvalgos. Interneto prieiga: http://www.finmin.lt/web/finmin//auktualus_duomenys/biudzeto_pajamos/valstybes_biudzetas (žiūrėta 2010-06-05).
4. Allingham, M. G., Sandmo, A. 1972: Income Tax evasion: A theoretical analysis. *Journal of Public Economics* 1, p. 323–338.
5. Lietuvos Respublikos akcizų įstatymas (Žin., 2001, Nr. 98-3482).
6. Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (Žin., 2002, Nr. 73-3085).
7. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas (Žin., 2001, Nr. 110-3992).
8. Lietuvos Respublikos pridėtinės vertės mokesčio įstatymas (Žin., 2002, Nr. 35-1271).
9. Žukauskas, V. *Šešėlinė ekonomika: Lietuvos ir kitų šalių patirtis*. Interneto prieiga: http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/seseline_ekonomika_lietuvos_ir_kitu_saliu_patirtis/5745 (žiūrėta 2010-06-05).